

5 DE FUNCTIE EN DE BETEKENIS VAN DE MENORA

In hoofdstuk 2 heb ik de menora in het heiligdom behandeld. Nu zijn er, met name in de context van het tentheiligdom, nog wat passages over de menora blijven liggen. In dit hoofdstuk zullen die passages aan bod komen. Ten eerste wil ik ingaan op het feit dat de menora beschouwd werd als een heilig voorwerp. Vervolgens zullen de teksten bekeken worden, waarin sprake is van bepalingen voor de lichtvoorziening en de plaatsing van de lampen, waarna ook nog ingegaan wordt op de cultische functie van de menora. In een aparte paragraaf zal de symboliek van licht en vuur aan de orde komen, waarbij ik zal proberen om wat over de betekenis van de menora te zeggen.

5.1 DE HEILIGHEID VAN DE MENORA

De beschrijving van de menora in Ex. 25,31 liet al enigszins blijken dat de menora als een bijzonder voorwerp beschouwd werd. Ten eerste door het voorschrift dat ze van 'zuiver goud' (זָהָב טָהוֹר) moet zijn en ten tweede dat ze uit 'drijfwerk' (מִקְשָׁה) moet bestaan. Deze combinatie van voorschriften geeft de menora een extraatje, dat de overige voorwerpen in het heiligdom (de offertafel en het reukofferaltaar) niet hebben. Eerst zal ik enkele teksten bespreken waaruit blijkt dat de menora, evenals de andere voorwerpen in het heiligdom, heilig is.

Ex. 30,27: Heilig door zalving met de heilige zalfolie

In paragraaf 2.1 hebben we gezien dat JHWH in zeven godsspraken de voorschriften geeft voor het maken van het heiligdom.¹ In de vierde (middelste!) godsspraak (Ex. 30,22-33) staat het voorschrift voor de heilige zalfolie verwoord.² Met deze heilige zalfolie moet het heiligdom, met alles wat daarin is, gezalfd worden, alsmede Aäron en zijn zonen.

26. 'Zalf daarmee de ontmoetingstent; en de verbondskist.

27. De tafel met al haar gerei, de **menora** met al haar gerei; en het reukofferaltaar.

28. Het brandofferaltaar met al zijn gerei; het wasbekken met zijn onderstel.

29. Heilig ze, zodat ze allerheiligst zijn; ieder die ze aanraakt zal heilig zijn.

30. Ook Aäron en zijn zonen moet je zalven; en je moet hen heiligen om voor mij het priesterambt te bekleden.'

Er worden **zeven** voorwerpen met hun gerei genoemd, die gezalfd moeten worden. De 'menora met al haar gerei' komt op de vierde plaats en staat in het centrum. Zeer opvallend is verder dat deze voorwerpen zodanig beschreven zijn,³ dat er een

1 Zie paragraaf 2.1, en vooral noot 2.

2 Zie ook C.J. Labuschagne (1992) pp. 48 en 51. Zie verder paragraaf 4.4.2.

3 Dit verklaart ook waarom bij de vermelding van de voorwerpen, de ene keer wel 'met haar/zijn gerei' (of de uitbreiding 'met *a*/haar/zijn gerei') vermeld wordt en de andere keer niet. Zo had men blijkbaar wat variatiemogelijkheden om de tekst te componeren met behulp van het gewenste aantal letters en woorden.

prachtige menora-structuur in verwerkt is.⁴

Dit is overigens de enige plaats in het Oude Testament waar de menora expliciet genoemd wordt in teksten betreffende de zalving. In Ex. 40,9, waar Mozes de opdracht krijgt om het heiligdom te zalven, worden de in Ex. 30,26-27 genoemde onderdelen van het heiligdom samen gevat met 'het heiligdom en alles wat daarin is'. Ditzelfde geldt voor de uitvoering van deze zalving, beschreven in Lev. 8,10. In de centrale, en dus belangrijke, opdracht inzake de zalving van het heiligdom met de heilige zalfolie, beschreven in Ex. 30,22-33, worden dan ook alle te zalven onderdelen van het heiligdom, inclusief de menora, met name genoemd.

Num. 3,31 en 4,9-10: De consequenties van de heiligheid

In begin van het boek Numeri worden op bevel van JHWH de mannen van de twaalf stammen geteld en ingedeeld voor het leger met het oog op de reis door de woestijn (Num. 1 en 2). De mannen van de stam Levi worden niet meegeteld (Num. 1,47), omdat JHWH tegen Mozes had gezegd (Num. 1,48vv):

'Neem de mannen van Levi niet in het leger op, maar vertrouw hun de zorg toe voor de ontmoetingstent en de gewijde voorwerpen. Zij moeten bij de tent dienst doen en rond de tent hun kamp opslaan. Wanneer het volk verder trekt, nemen de mannen van Levi de tent uit elkaar, dragen hem naar de nieuwe legerplaats en zetten hem daar ook weer op (...).'⁵

In Numeri 3 wordt er nader ingegaan op de rol van de Levieten. Uitdrukkelijk wordt door JHWH het volgende aan Mozes gezegd over de taakverdeling bij het heiligdom (Num. 3,5-10):

'De nakomelingen van Levi moeten Aäron en zijn zonen ter beschikking staan. Zij moeten dienst doen in de ontmoetingstent en zorgen voor de gewijde voorwerpen. Dat doen ze namens Aäron en heel het volk. Priesterlijke taken komen uitsluitend Aäron en zijn zonen toe. Wie onbevoegd het priesterambt uitoefent, zal sterven'.⁶

De namen van de zonen van Levi waren: Gerson, Kehat en Merari, samen met hun families vormen ze de stam Levi (Num. 3,17-20). Het stamhoofd van Levi is Eleazar, een van de zonen van Aäron. Hij moet toezicht houden op allen die een taak hadden bij het heiligdom (Num. 3,32). Zo is de taak voor de familie van Gerson om zorg te dragen voor alle doeken van de ontmoetingstent, ook voor die van het heiligdom in de tent (Num. 3,21-26) en voor de familie van Merari om zorg te dragen voor de planken van de ontmoetingstent en voor de dwarslatten, de palen, de voetstukken en alle andere benodigdheden (Num. 3,33-38). Een hele bijzondere taak is weggelegd voor de mannen van de familie van Kehat. Hen wordt de zorg toevertrouwd voor het dragen van de gewijde voorwerpen in het heiligdom (Num. 3,27-31). In Num. 3,31 staat:

31. Hun zorg is de verbondskist en de offertafel en de **menora** en de altaren en al het gerei van het heiligdom waarmee ze dienst doen; en het ingangsgordijn en al zijn benodigdheden.

⁴ Zie voor opmerkelijke bijzonderheden van deze menora-structuur paragraaf 4.4.2.

⁵ GNB-vertaling.

⁶ GNB-vertaling.

In Numeri 4 wordt er nader ingegaan op de verschillende taken die men heeft, wanneer het kamp opgebroken moet worden, en het tentheiligdom verplaatst.⁷ De taken voor de nakomelingen van Gerson en Merari⁸ bestaan uit het dragen van respectievelijk de kleden en de houten- en overige constructieonderdelen (vss. 21-33). Itamar, een van de zonen van Aäron, heeft de supervisie hierover.

De zorg voor de inventaris en het binnenste van het tentheiligdom (de taak van de nakomelingen van Kehat, beschreven in de vss. 1-20) is wat gecompliceerder. Bij het opbreken van het kamp, moeten Aäron en zijn zonen de tent binnengaan en het *paroket*-gordijn, het gordijn dat het heiligdom afsluit, wegnemen om de verbondskist ermee te bedekken. Daaroverheen moeten weer verschillende soorten kleden gelegd worden en dan moeten de draagstokken aangebracht worden (vss. 5 en 6).⁹ Op een soortgelijke wijze moeten ook de overige gewijde voorwerpen ingepakt worden waarna de draagstokken aangebracht moeten worden (vss. 7-14). De aanwijzingen voor het inpakken van de menora met haar benodigdheden wordt beschreven in de vss. 9 en 10.

9. Ze moeten een blauwpurperen kleed nemen en de **menora** als de plaats van het licht¹⁰ ermee bedekken, evenals haar lampen, haar snuiters en haar vuurbakjes; en al het gerei van haar olie, waarmee men voor haar dienst doet.
10. Ze moeten haar en al haar gerei in een bedekking van *tachas*-leer leggen; en op het draagstel leggen.

Pas als Aäron en zijn zonen alle gewijde voorwerpen bedekt hebben, mogen de nakomelingen van Kehat komen om alles te dragen. Ze mogen de voorwerpen niet aanraken en zelfs niet even zien, anders zullen ze sterven (zie de vss. 15 en 17-20).¹¹ Opvallend is dat bij de overige cultusvoorwerpen sprake is van het aanbrengen van draagstokken, terwijl de menora 'op een draagstel' geplaatst moet worden,¹² evenals het dienstgerei waarmee zij in het heilige dienst doen (zie vs. 12).

De zorg voor de lampolie, letterlijk eigenlijk 'de olie van de plaats van het licht' (שֶׁמֶן הַמָּאֹר)¹³, wordt gedragen door Eleazar, een van de zonen van Aäron, evenals de zorg voor de meeloffers, wierook en zalfolie (vs. 16).

7 Zie hierover Num. 9,15-23 en daarbij ook T. Labuschagne (1989) pp. 13-16.

8 Het betreft hier met name de mannelijke nakomelingen tussen de dertig en vijftig jaar.

9 De gradaties van heiligheid nemen via verschillende verpakkingen af naar buiten toe. Ook het hele heiligdom zelf is door middel van verschillende materialen opgebouwd, die een bepaalde graad van heiligheid hebben. Het belangrijkste, de verbondskist, vormt de kern. De kleden die er vlak bij zijn (van geitewool?) hebben qua materiaal een grotere waarde dan de kleden die de buitenste schil van het heiligdom vormen (ramsvellen?). Zie uitgebreid hierover Haran (1965) pp. 200-206 en id. (1978) pp. 158-165.

10 Zie in paragraaf 2.1.2 de bespreking van Ex. 35,14.

11 Zie over het taboe van de inventaris voor niet-priesters: Haran (1965) pp. 216-226 en id. (1978) pp.175-181.

12 Zie Jagersma (1983) p. 82. Dit is geheel in overeenstemming met de beschrijvingen voor de vervaardigingen van die voorwerpen, waarbij ook telkens sprake is van de draagstokken (zie Ex. 25,12-15 (verbondskist) en 26-28 (offertafel), 30,4-5 (reukofferaltaar)). Maar in de menorabesrijving (Ex. 25,31-40) wordt er niets gezegd over het draagstel.

13 Dezelfde woorden worden ook in Ex. 35,14 en 39,37 gebruikt. Zie hiervoor de besprekingen in paragraaf 2.1.2. Zie verder paragraaf 5.2.

Uit het voorafgaande blijkt dat de menora, samen met de andere heilige voorwerpen van het tentheiligdom die gebruikt worden voor de dienst voor JHWH, met de grootste zorgvuldigheid behandeld moeten worden. De heilige voorwerpen zijn aan JHWH gewijd met de heilige zalfolie, en zijn taboe voor niet-priesters, zelfs voor de Levieten, die als 'Zijn eigendom' beschouwd worden (Num. 3,11-13 en 45). De heilige menora mag niet door hen aangeraakt of zelfs gezien worden; voor het vervoer moet deze eerst zorgvuldig ingepakt worden door Aäron en zijn zonen Eleazar en Itamar en op een draagstel gelegd worden. Met dit draagstel kan de menora dus zonder problemen vervoerd worden, door speciaal door Mozes aangewezen dragers, de Kehatieten, op bevel van JHWH.

5.2 DE MENORA EN HET LICHT

Aansluitend op de al behandelde teksten in Exodus, wil ik in deze paragraaf nader ingaan op het thema olie en licht. Dit zal gebeuren aan de hand van de nog resterende teksten in Leviticus en Numeri over de menora en de wijze van verlichting.

Bij de bespreking van Ex. 35,14 heb ik het verschil tussen **הַמָּאֹר** en **לְמָאֹר** uiteengezet.¹⁴ **הַמָּאֹר** betekent 'de plaats van het licht' en **לְמָאֹר** (met het voorvoegsel) 'ten behoeve van de verlichting'. Kijken we nu in de teksten van het Oude Testament waar deze woorden voorkomen,¹⁵ dan komen we tot een verrassende indeling wat betreft hun gebruik.

Op de plaatsen waar sprake is van **לְמָאֹר**, altijd gecombineerd met **שָׁמֶן**, gaat het om de 'olie ten behoeve van de verlichting'.¹⁶ In een aantal gevallen wordt de olie voor de verlichting in één adem genoemd met de ingrediënten voor de zalfolie en de wierook (Ex. 25,6 en 35,8 en 28). In Ex. 27,20 en Lev. 24,2 komt het voor in samenhang met de *nér tāmîd*, en niet direct met de menora. Het gaat in al deze gevallen om olie voor de verlichting, waar in algemene zin over gesproken wordt.

Gaat het om **הַמָּאֹר**, dan komt het drie keer gecombineerd voor met **שָׁמֶן** en twee keer met **מְנוֹרָה**. In het eerste geval kan het vertaald worden als 'de olie van de plaats van het licht' (Ex. 35,14, 39,37 en Num. 4,16). Hierbij gaat het om de olie die speciaal bedoeld is voor de lampen van de menora.¹⁷ In het tweede geval staat het als een bepaling bij **מְנוֹרָה**. Hierbij gaat het om de menora die als lampenstandaard de plaats van het licht is (Ex. 35,14 en Num. 4,9).¹⁸

14 Zie paragraaf 2.1.2 en daar noot 97. Elliger is van mening dat met **מָאֹר** een *Leuchtgerät* bedoeld wordt. Zie Elliger (1966) p. 327 noot 4.

15 Zie ook noot 112 van paragraaf 2.1.2.

16 Ex. 25,6, 27,20, 35,8, 35,28, Lev. 24,2.

17 In Ex. 35,14 en 39,37 komt het woord **מְנוֹרָה** in hetzelfde vers ook voor. Anders is dit in Num. 4,16, waar het voor komt met de geurige wierook, het dagelijkse meeloffer (de toonbroden) en de zalfolie.

18 Gispen is van mening dat het hierbij gaat om de naam van de menora. Zie Gispen (1950) p. 337.

5.2.1 De olie voor de verlichting

In de teksten van de Pentateuch komt het woord voor olie, שֶׁמֶן, regelmatig voor. Olie moest niet alleen gebruikt worden voor de verlichting en voor de plaats van het licht (dat wil zeggen voor de menora), zoals we hierboven al geconstateerd hebben, maar ook voor de bereiding van meel- of spijsoffers (o.a. Ex. 29,2 en 40 en Lev. 2) en de bereiding van de heilige zalfolie (Ex. 30,24). In sommige gevallen gaat het expliciet om olijfolie, (שֶׁמֶן זַיִת).¹⁹ In Ex. 27,20 en Lev. 24,2, waar het gaat om olijfolie voor de verlichting, wordt er ook nog vermeld dat deze olie 'zuiver' (זָהָה)²⁰ moet zijn en 'gestoten' (כְּתִירָה).²¹ De bepaling dat de olie 'zuiver' moet zijn wil zeggen van het fijnste soort.²² Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het gaat om iets dat gebruikt moest worden voor een ritueel in het heiligdom zelf.²³ Het moest ritueel geschikt zijn.²⁴ De betekenis van 'gestoten' moet waarschijnlijk gezocht worden in de richting van het stampen van olijven in een vijzel, waardoor men bij verwijdering van allerlei afval een bijzondere zuivere olie krijgt.²⁵

Lev. 24,1-4: Bepalingen voor een geregelde verlichting

In Ex. 27,20-21 was al sprake van een opdracht die Mozes krijgt om de Israëlieten te bevelen zuivere gestoten olijfolie naar hem toe te brengen, ten behoeve van de verlichting in de ontmoetingstent. Deze opdracht staat in de context van een serie opdrachten die Mozes van JHWH op de berg Sinaï krijgt om het tentheiligdom te maken met alles wat daar bij hoort. De daar vermelde opdracht is algemeen gesteld, en er wordt niet nader ingegaan op de menora.

Anders is dit in Lev. 24,1-4, waar in een apart vers, wel sprake is van de menora. De beide passages wijken hier en daar, door een ander woordgebruik en woordvolgorde wat van elkaar af. Op de meest opmerkelijke verschillen zal ik ingaan bij de bespreking van de verzen, na de vertaling van de passage uit Leviticus 24.

- P-
1. En JHWH sprak tot Mozes:
 2. 'Beveel de Israëlieten dat ze je zuivere gestoten olijfolie brengen ten behoeve van de verlichting; om een *nêr tāmîd* aan te brengen.
 3. Buiten het *paroket*-gordijn van de getuigenis in de ontmoetingstent zal Aäron die in orde maken van de avond tot de morgen, voor JHWH, *tāmîd*; Een altijddurende inzetting voor jullie generaties.
 4. Op de zuivere **menora** zal hij in orde maken de lampen; voor JHWH, *tāmîd*.'-P-

19 Zoals in Ex. 27,20, (verlichting) 30,24 (zalfolie) en Lev. 24,2 (verlichting).

20 Deze bepaling komt ook voor in Ex. 30,34, waar het gaat om zuivere wierook voor het heilige reukwerk, en in Lev. 24,7, waar het gaat om zuivere wierook voor het heilige meeloffer (bij de toonbroden).

21 Dit woord komt ook voor in Ex. 29,40 en Num. 28,5, waar het gaat om 'gestoten olie' dat gebruikt moest worden voor het aanlengen van meel t.b.v. een meeloffer bij het dagelijkse brandoffer.

22 Zo bijvoorbeeld in de vertaling van de GNB. Zie ook Haran (1961) p. 279.

23 Dat wil zeggen in de ruimte voor het *paroket*-gordijn, waar de drie zeer heilige voorwerpen stonden, namelijk de toonbrodentafel, het reukofferaltaar en de menora. Zie ook Haran (1961) p. 277.

24 Vergelijkbaar hiermee is het gebruik van het woord טָהוֹר in Ex. 25,31. Zie paragraaf 2.1.1.

25 Zie Fensham (1970) p. 196.

Vs. 2 vormt een algemeen inleidend vers voor de bepaling, die pas in de vss. 3 en 4 expliciet gemaakt wordt. De Israëlieten moeten eerst zorgen dat er speciale olie²⁶ beschikbaar is, zodat er voor de verlichting gezorgd kan worden.²⁷ Uit het volgende zal blijken dat het om de rituele verlichting gaat, een *nêr tāmîd*.

De vertaling van het tweede versdeel is zeer divers.²⁸ Sommigen menen dat met נֵר een enkele lamp bedoeld wordt,²⁹ anderen vatten het collectief op, en menen dat er de lampen van de menora mee bedoeld worden.³⁰ Ik denk dat het hier, mede gezien het algemene karakter van het vers, gaat om de aanduiding van lampverlichting, die תְּמִיד moet zijn. De betekenis van תְּמִיד hangt samen met permanente rituelen. Haran heeft al uiteen gezet dat het woord gebruikt wordt om aan te geven dat bepaalde rituele handelingen steeds herhaald dienen te worden.³¹ Een נֵר תְּמִיד is dan niet een 'eeuwige lamp' in die zin dat deze altijd brandt,³² maar moet opgevat worden als een lamp, die altijd, elke dag weer, aangestoken moet worden,³³ een lamp die de continuïteit moet waarborgen. *Nêr tāmîd* is moeilijk precies te vertalen, maar ik denk dat 'geregelde verlichting' in de buurt komt.

Ook de vertaling van לְהַעֲלֹת (hif. inf. van עָלָה met לְ) is moeilijk te geven. Letterlijk betekent de hif. van עָלָה 'doen opgaan' en wordt vaak gebruikt bij het brengen van een offer.³⁴ In verband met נֵר (meestal נֵרֹת)³⁵ moet gedacht worden aan 'hoog maken', 'de lampen in de hoogte aanbrengen'.³⁶ In de context van de menora is dit goed voor te stellen. De menora functioneert immers als een lampenstandaard, waardoor het licht van de lampen, die boven op de menora staan, verder kan reiken dan wanneer de lampen op de grond zouden staan. Zie ook vs. 4, waar תְּמִידָה עָלַי staat.

26 Zie voor nadere uitleg van de 'zuivere gestoten olijfolie' de uiteenzetting aan het begin van deze paragraaf.

27 SV en NBG vertalen hier (ten onrechte) 'voor de luchter' resp. 'voor de kandelaar'.

28 SV: 'om de lampen geduriglijk aan te steken', NGB: 'om voortdurend een lamp te laten branden', KBS: 'om de luchter brandende te houden', GNB: dan kunnen daar voortdurend lampen branden', Gispén (1950) p. 337: 'om voortdurend een lamp op te zetten'.

29 Het meest expliciet Porter, die meent dat het hier gaat om één enkele lamp die ook in de tempel van Jeruzalem gestaan zou hebben (vgl. 1 Sam. 3,3); de lampen op de menora zijn volgens hem wat anders. Zie Porter (1976) p. 190. Ook de rabbijnse traditie kende een 'eeuwige lamp'. Dit was de zgn. 'Westelijke Lamp', die altijd brandde en waarmee de overige zes werden aangestoken. Zie Eisenstein (1904) p. 494. Zie verder paragraaf 5.2.3.

30 O.a. Haran (1961) p. 277, noot 8. N.a.v. Ex. 27,20: Cassuto (1967) p. 370 en Fensham (1970) p. 196. Meyers vermeldt m.b.t. de singularisvormen op deze plaatsen (in de context van de ontmoetingstent) '(...) stellen also eine Verschmelzung der Zeltradition mit der Heiligtums-Tradition der Priesterschrift dar'. Zie Meyers (1984) p. 983.

31 Zie Haran (1961) p. 275vv. en id. (1978) p. 207vv.

32 Zoals het vuur op het brandofferaltaar. In Lev. 6,12-13 staat uitdrukkelijk (twee keer) dat het brandende gehouden moet worden en dat het niet uit mag gaan.

33 Zo ook (n.a.v. Ex. 27,20) Beer (1939) p. 139, Cassuto (1967) pp. 369-370, Fensham (1970) pp. 196-197.

34 Zie HAL p. 785.

35 Ex. 25,37; 30,8; 40,4 en 25; Num. 8,2 en 3.

36 HAL p. 785 (zie d.).

De vss. 3 en 4 bevatten de explicitering van de bepaling van het vorige vers. Hierbij is het opvallend dat er precies 26 woorden gebruikt zijn om deze te verwoorden, waarbij er 17 woorden in vs. 3 staan en 9 in vs. 4.

In vs. 3 wordt de plaats genoemd waar dat moet gebeuren: aan de buitenkant van het *paroket*-gordijn van de getuigenis in de ontmoetingstent.³⁷ Vervolgens wordt er gezegd wie dat moet doen. In Ex. 27,21 staat 'Aäron en zijn zonen (וּבְנָיו)'. Volgens Haran zou וּבְנָיו er 'per ongeluk' aan toegevoegd zijn.³⁸ Ik denk dat in de Leviticustekst וּבְנָיו bewust niet is gebruikt, omdat het hier expliciet en uitsluitend om de verzorging van de lampen ten behoeve van de menora gaat (zie vs. 4). Hier nu wordt bepaald dat dit het voorrecht is voor de hogepriester Aäron.³⁹

Opvallend is trouwens dat nu het verbum עָרָךְ ('ordenen', 'rangschikken')⁴⁰ wordt gebruikt, in tegenstelling met, of eerder eigenlijk naast het gebruik van de hif. van עָלָה in vs. 2. Dit woord wordt hier waarschijnlijk, net als in de volgende perikoop over de toonbroden (vss. 5-9), gebruikt in een bepaalde ritueel cultische context. Maar wat die rangschikking hier nou inhoudt wordt niet vermeldt,⁴¹ ook niet wat er precies gerangschikt moet worden, omdat onduidelijk is waarnaar het woordje אֶתּוֹ verwijst. Het zou terug kunnen slaan op de שֶׁמֶן, de olie, die Aäron gereed moet maken,⁴² maar het kan ook verwijzen naar de נֵר תָּמִיד, de *nêr tâmîd*, die hij in orde moet maken.⁴³ Misschien werden deze handelingen zo vanzelfsprekend geacht, dat ze niet verder uitgelegd werden.

Verder blijkt uit vs. 3 dat dit 'van de avond tot de morgen' moet gebeuren. Wat hier precies mee bedoeld wordt, is ook niet helemaal duidelijk. Was het de bedoeling dat bij het vallen van de avond de olie bijgevuld moest worden en dat dan de pit aangestoken en regelmatig brandende gehouden moest worden gedurende de nacht.⁴⁴ Of was het misschien de bedoeling dat er op bepaalde tijdstippen cultische handelingen verricht moesten worden, zoals bijvoorbeeld kan blijken uit Ex. 30,7-8, waar staat dat Aäron elke morgen de lampen 'goed (d.w.z. in orde) maakt' (hif. van יָטַב) en dat hij 'tussen de avonden' (bij de avondschemering) de lampen aanbrengt

37 Zie ook paragraaf 2.1.3. Ex. 27,21 heeft hier een andere woordvolgorde en woordgebruik: 'In de ontmoetingstent buiten het *paroket*-gordijn, die vóór de getuigenis is'.

38 Zie Haran (1961) p. 277 en id. (1978) p. 209. Vgl. Levine (1965) pp. 311-312.

39 Zie ook Num. 8,2-3. Daar krijgt Mozes de opdracht van JHWH om Aäron te instrueren met betrekking tot de plaatsing van de lampen.

40 In Ex. 39,37 is sprake van נֵרֹת הַמְּעֹרָכָה, 'de lampen van de juiste opstelling'. Zie ook hierover paragraaf 2.1.2.

41 Dit is wel het geval in de perikoop over de toonbroden (vss. 5-9), waar in vs. 6 op de rangschikking ingegaan wordt.

42 Zo bijvoorbeeld Gispén (1950) p. 337.

43 Zie bijv. Elliger (1966) p. 327.

44 Zie bijv. Elliger (1966) p. 328. Volgens Galling zou er 's avonds precies genoeg olie in de lamp gedaan worden zodat de lamp de hele nacht kon branden en 's morgens vanzelf zou doven. Zie Galling (1923) p. 39. Vgl. De Babylonische Talmud *Menachot* 89a, waar het ging om een half log, genoeg voor de langste winternacht. Zie Eisenstein (1904) p. 494. Zie ook Rashi Lev. 24,3. Zie verder paragraaf 5.2.3.

(hif. van עלה). Hoe het ook zij, het gaat erom dat het *tamid* moet zijn,⁴⁵ dus dat het regelmatig moet gebeuren, voor (het aangezicht van) JHWH. In vs. 3b wordt gezegd dat men zich er altijd aan moet houden, ook in de komende geslachten.⁴⁶

Ook voor vs. 4 geldt dat de vertalingen zeer divers zijn.⁴⁷ Vaak wordt dit vers beschouwd als een 'latere toevoeging'.⁴⁸ Hier is sprake van המְנֹרָה הַטְּהוֹרָה, de 'zuivere menora',⁴⁹ waarop Aäron de lampen moet rangschikken (עָרַד). Pas hier worden expliciet הַנְּרוֹת, de lampen, genoemd, die hij daarop moet rangschikken. Het is overigens de eerste plaats waar expliciet vermeld wordt dat de lampen óp (עַל) de menora geplaatst moeten worden. Aan het slot wordt nog eens bekrachtigd dat dit voor (het aangezicht van) JHWH moet zijn, en תָּמִיד, dus geregeld.

5.2.2 De lampen moeten licht geven

Tot nu toe was er eigenlijk alleen sprake van het 'in orde maken' van de lampen, pas in Num. 8 wordt nader ingegaan op het feit dat de lampen licht moeten geven.

Num. 8,1-4: De laatste aanwijzingen betreffende de menora

In deze perikoop, die overigens in een schijnbaar onlogische context staat,⁵⁰ wordt verwoord dat JHWH aan Mozes opdracht geeft om Aäron bepaalde instructies te geven met betrekking tot het aanbrengen van de lampen op de menora. Het is trouwens de laatste plaats in de Pentateuch waar het woord מְנֹרָה voorkomt.

Opmerkelijk is dat het woord in een paar verzen maar liefst vier keer gebruikt wordt, en dat de perikoop 55 woorden bevat.⁵¹

- P-
1. Toen sprak JHWH met Mozes:
 2. 'Jij moet tot Aäron spreken en hem het volgende zeggen; Wanneer je de lampen aanbrengt aan de voorzijde van de **menora**, dan moeten de zeven lampen licht geven!.
 3. Vervolgens deed Aäron zo, aan de voorzijde van de **menora** bracht hij de lampen aan; overeenkomstig JHWH Mozes had opgedragen.
 4. En zo was de **menora** gemaakt: van gedreven goud was het, zowel haar voetstuk als haar bloemvormige versieringen waren gedreven; overeenkomstig het model dat JHWH aan Mozes heeft laten zien, zo heeft hij de **menora** gemaakt.-P-

45 In Ex. 27,21 ontbreekt het woord תָּמִיד.

46 Ook hier verschilt Ex. 27,21: daar staat een 3de persoon pluralis bij het woord נְרוֹת in plaats van een 2de persoon pluralis, met nog de toevoeging 'uit de gemeenschap van de Israëlieten'.

47 SV: 'Hij zal op den louteren kandelaar die lampen voor het aangezicht des Heeren geduriglijk toerichten', NBG: 'Op de kandelaar van louter goud zal hij voortdurend de lampen verzorgen voor het aangezicht des Heren', KBS: 'Hij moet de lampen plaatsen op de luchter van zuiver goud, om ononderbroken voor Jahwe te branden', GNB: 'De lampen moeten voortdurend blijven branden op de kandelaar van zuiver goud, ten overstaan van de Heer; daarvoor is Aäron verantwoordelijk'.

48 Zie o.a. Elliger (1966) p. 324 en Maarsingh (1974) p. 216.

49 In Ex. 31,8 en 39,37 kwamen deze begrippen ook voor. Zie de bespreking van die verzen in paragraaf 2.1.1 en 2.1.2.

50 Haran noemt deze context totaal ongeschikt. Zie Haran (1961) p. 301. Zie ook Gispén (1959) p. 129.

51 Vgl. de cijferwaarde (55) van de laatste 4 woorden van Ex. 25,37, de eerste menora-perikoop. Het gaat daar om het feit dat de zeven lampen 'licht moeten geven'. Zie paragraaf 2.1.1.

Van de 15 godswaarden in vs. 2, die gesproken worden tot Mozes,⁵² zijn er 10 bedoeld voor Aäron (2b). In deze opdracht wordt de wijze van het aanbrengen van de lampen nog meer expliciet gemaakt.⁵³ In Lev. 24,4 werd al vermeld dat ze bovenop (עַל) de menora, dat wil zeggen op de centrale lampenstandaard, gerangschikt moesten worden (עָרְךָ), hier wordt er nog aan toegevoegd dat de lampen aan de voorzijde van de menora aangebracht moeten worden (hif. van עָלָה), en dat ze dan licht moeten geven.⁵⁴ De meest gangbare vertaling is echter dat Aäron de lampen moet aanbrengen en dat 'de zeven lampen haar licht doen vallen op de voorzijde van de kandelaar'.⁵⁵ Mijn vertaling wijkt hier duidelijk van af, omdat ik denk dat 'het aanbrengen van de lampen' verbonden moet worden met 'de voorzijde van de menora', en niet 'het doen lichten van de lampen' met 'de voorzijde van de menora'. Vs. 3 bevestigt dit, want daar staat dat Aäron aan de voorzijde van de menora de lampen aanbracht.

Ik denk dat de vroegere vertalers hier in de war zijn gebracht door Ex. 25,37,⁵⁶ en dat gecompliceerde interpretaties daar het gevolg van waren. Want wat wordt er eigenlijk bedoeld als 'de zeven lampen licht geven aan de voorzijde van de menora'?

De aanduiding 'de voorzijde van de menora' wordt nogal verschillend geïnterpreteerd. De meeste bijbelvertalingen suggereren dat het licht van de lampen aan de voorkant van de menora moet vallen.⁵⁷ Waarschijnlijk komt dit door Ex. 25,37 waar staat dat 'men het licht zal doen schijnen op de plek tegenover haar'.⁵⁸ In de rabbijnse traditie wordt met 'de voorzijde van de menora' de middelste lamp bedoeld.⁵⁹ Dit heeft dan consequenties voor de opvatting over hoe de lampen op de menora stonden. Volgens de rabbijnse traditie stonden de lampen op de zes armen allen op de middelste lamp gericht, die zelf naar voren scheen (zie afb. 4 en 6).⁶⁰

52 Opvallend is overigens dat van de 15 godswaarden het middelste woord _ is, met 7 woorden ervoor en 7 erna.

53 Over het aanbrengen (hif. van עָלָה, hier een inf. met כִּי en een suffix van de 2de pers. sing.) van de lampen is al eerder gesproken. Zie Ex. 25,37, 30,8, 40,4 en 40,25.

54 Opmerkelijk is overigens dat er hier pas weer sprake is van de **zeven** lampen, zoals ook al het geval was in Ex. 25,37 (en Ex. 37,23).

55 NBG-vertaling. SV: 'Als gij de lampen aansteken zult, recht tegenover den kandelaar zullen de zeven lampen lichten'. GNB (KBS in dezelfde trant): 'Zet de zeven lampen zo, dat het licht op de voorkant van de menora valt'.

56 Zie paragraaf 2.1.1.

57 SV: 'Als gij de lampen aansteken zult, recht tegenover den kandelaar zullen de zeven lampen lichten', NBG: 'Wanneer gij de lampen opstelt, moeten de zeven lampen haar licht doen vallen op de voorzijde van de kandelaar', KBS: 'Gij moet de lampen zo opstellen, dat het licht van alle zeven aan de voorkant van de luchter valt' en GNB: 'Zet de zeven lampen zo dat het licht op de voorkant van de kandelaar valt'. Vgl. ook HAL p. 527, waar het geïnterpreteerd wordt als 'in de richting van de voorzijde'.

58 Zie de bespreking van dit vers in paragraaf 2.1.1. Vgl. Gispén (1959) p. 130, Noth (1966) p. 60 en Jagersma (1983) p. 141, die allen menen dat in Num. 8,2 staat dat het licht naar voren moet vallen. Zo meent Haran dat daarom de lampen met de pitten naar voren (= naar het noorden) moeten worden gezet. Zie Haran (1971) p. 1357.

59 Zie SNum. 8,2 en RashiNum. 8,2. Daar wordt gemeend dat bij het aanbrengen van de lampen (waarbij Aäron op een trapje moest staan) de menora een 'tegenover' en een 'voorzijde' moest krijgen. Zie hierover Kuhn (1959) pp. 160-161.

60 Zie SNum. 8,2 en RashiNum. 8,2. Zie verder Eisenstein (1904) p. 494. Ik heb bij de bespreking van Ex. 25,37

Naar mijn mening staat in dit vers dus niets anders dan dat Aäron de lampen aan de voorkant van de menora aan moet brengen (hij moet er niet naast of achter staan) en dat de lampen dan licht moeten geven.⁶¹

Vs. 3 benadrukt dat Aäron handelt volgens de aanwijzingen van JHWH, en dat hij de lampen aan de voorkant aanbracht. In dit vers staat overigens niet nog eens dat de lampen moesten licht geven. De slotformule in vs. 3b, 'overeenkomstig JHWH Mozes opgedragen had',⁶² die de goddelijke legitimatie nog eens onderstreept, komt in Numeri vaker voor, en wel in twee reeksen van **zeven**.⁶³ Opmerkelijk hierbij is dat de slotformule in onze menoratekst de vierde (en middelste) is in de eerste reeks.

Vs. 4 roept nog even in herinnering hoe de menora gemaakt was, zoals beschreven in Ex. 25,31-40.⁶⁴ De nadruk van de beschrijving van de menora ligt op het gegeven dat deze van gedreven (מְקֻשָּׁה) goud gemaakt was. Dit was blijkbaar zo belangrijk dat men dat hier nog eens uitdrukkelijk wil vermelden.

Vs. 4b memoreert nog eens dat deze gemaakt was volgens het model dat JHWH aan Mozes heeft laten zien.⁶⁵

Deze perikoop blijkt een heel belangrijke afsluiting te zijn van de tekstgedeelten in de Pentateuch die over de menora gaan. Er zijn namelijk tal van elementen, die overeenkomsten vertonen met de inhoud van de eerste perikoop waarin sprake is van de menora (Ex. 25,31-40). Dit heeft tot gevolg dat de tekstgedeelten Ex. 25,31-40 en Num. 8,1-4 als een wijds omvattende inclusio functioneren. In de eerste en de laatste perikoop over de menora is namelijk sprake van **zeven** lampen, van het verbum אָוֵר (hif.) 'doen lichten' en van de wijze waarop de menora gemaakt is. *Dat de zeven lampen licht moeten geven* is volgens mij een kerngedachte van deze slotperikoop,⁶⁶ omdat dit het uiteindelijke doel is van de menora.⁶⁷

Het gaat er in de laatste perikoop niet alleen om dat Aäron de goddelijke opdracht heeft gekregen en vervolgens heeft uitgevoerd, maar ook dat de vervaardiging van de menora is gebeurd zoals JHWH dat heeft gewild. In Ex. 25,40 stond namelijk 'En

(. . .vervolg)

al duidelijk gemaakt dat de zeven lampen op het centrale gedeelte van de menora moesten staan, en niet verdeeld over de zeven 'armen'.

61 Wellicht houdt dit in dat hij de lampen op de menora moest zetten, terwijl ze branden.

62 Vgl. ook Ex. 40,17-33.

63 Num. 1,19; 2,33; 3,51; **8,3**; 8,33; 15,36; 17,11 en Num. 26,4; 27,11; 31,7; 31,31; 31,41; 31,47; 36,10. Zie Jagersma (1983) p. 35 en nt. 55 op p. 248.

64 Zie paragraaf 2.1.1. Het gaat met name om de vss. 31 en 36. Het feit dat de armen hier niet genoemd worden, wil niet zeggen dat men de menora dan ook zonder armen moest voorstellen. Zie ook de bespreking van de tempel *menôrôt* in 1 Kon, 7,49 (paragraaf 2.2.1).

65 Zie Ex. 25,9; 40 en 37,17-24. Vgl. SNum. 8,4 waar de mening van rabbi Nathan vermeld wordt, dat JHWH voor de ogen van Mozes het hemelse voorbeeld maakt, om hem precies te laten zien hoe de 'aardse menora' gemaakt moet worden. Zie Kuhn (1959) p. 167 nt. 30.

66 Zie ook de bespreking van Ex. 25,37 in paragraaf 2.1.1. Opmerkelijk is dat in de vss. 2-3 de drie Hebreeuwse woorden (אֵירוּ שְׁבַעַת הַנְּרוֹת) worden omringd door **26** woorden (12 woorden ervoor en 14 erna).

67 Vgl. Ex. 25,37, waar daar al op vooruitgegrepen wordt (paragraaf 2.1.1).

zie, doe het; volgens het model dat jou getoond is op de berg' en in Num. 8,4 staat dat hij de menora gemaakt heeft, overeenkomstig het model dat JHWH aan Mozes heeft laten zien.

Ten slotte valt het op dat het woord מְנוֹרָה zeven keer voorkomt in de eerste perikoop en vier keer in de laatste perikoop. De combinatie 7 + 4 (=11) zijn we al vaker tegengekomen.⁶⁸

5.2.3 De cultische functie van de menora

Er is nu nog één passage waarin het woord מְנוֹרָה voorkomt in verband met het cultische gebruik ervan. Het betreft hier een deel van de redevoering van koning Abia, beschreven in 2 Kron. 13,10-11. Dit is de enige plaats buiten de Pentateuch waarin expliciet sprake is van de gouden menora (sing!) in verband met het rituele gebruik ervan.⁶⁹ Vaak ziet men hierin een aanwijzing dat er in de tempel één menora heeft gestaan,⁷⁰ die speciaal een cultische functie zou hebben, naast de tien (puur functionele?) *menôrôt*,⁷¹ die in de hêkâl stonden.⁷²

Ik wil na een korte bespreking van 2 Kron. 13,10-11 nog even ingaan op het rituele complex (de dienst) in het heiligdom, met een speciale aandacht voor de menora en haar lampen.

2 Kron. 13,10-11: Geregelde cultushandelingen voor JHWH

2 Kron. 13,4-12 bevat een weergave van de rede van Abia, die gericht was tot Jerobeam en alle Israëlieten.⁷³ Jerobeam was ontrouw geweest aan JHWH en dit wordt verwoord in de rede, die Abia houdt vlak voordat hij de strijd met Jerobeam begint.⁷⁴

68 Zie o.a. Ex. 25,37 (paragraaf 2.1.1) en Psalm 67 (paragraaf 4.4.3).

69 Vgl. 1 Kon. 7,49, 1 Kron. 28,15, 2 Kron. 4,7 en 20-21, waar telkens sprake is van de *menôrôt* in verband met de inrichting van de tempel. Alleen in 2 Kron. 4,20 is eventueel sprake van een cultisch voorschrift, namelijk dat de *menôrôt* en hun lampen 'volgens voorschrift moesten branden' vóór de *debîr*. Zie paragraaf 2.2.2.

70 Vgl. ook Zech. 4,2 en 11, Sir. 26,17 en 1 Makk. 1,21 en 4,49-50. Dit zou dan gelden voor de na-exilische tempel.

71 Zo bijv. in de Talmud (*Menachot* 29a). Zie paragraaf 6.1.3.

72 Zie 2 Kron. 4,7. Vgl. 1 Kon. 7,49, waar staat dat ze vóór de *debîr* moesten staan, en 2 Kron. 4,20, waar staat dat ze vóór de *debîr* moesten branden.

73 Abia was koning van Juda (ca. 914-912 v. Chr.) en Jerobeam koning van Israël (ca. 931-910 v. Chr.). Zij waren voortdurend met elkaar in oorlog. Zie 1 Kon. 15,7 en 2 Kron. 13,3. Opmerkelijk is overigens dat er in de veel kortere versie van 1 Kon. 15,1-8 sprake is van בִּירֹשָׁלַם 'een lamp in Jeruzalem' (vs. 4) (vgl. ook 1 Kon. 11,36).

74 Zie 2 Kron. 13,6-9 en uitgebreider 1 Kon. 12,26-14,20.

10. 'Maar wij - JHWH is onze God - wij hebben hem niet verlaten; Want de zonen van Aäron dienen JHWH als priesters en de Leviëten doen hun werk.
 11. Zij doen brandoffers in rook opgaan voor JHWH, elke morgen en elke avond, en geurige wierook en (zorgen voor) de rangschikking van het brood op de zuivere offertafel, en de gouden menora met haar lampen, om die te doen branden elke avond, want wij nemen in acht, wat ons door JHWH is opgedragen; Maar jullie hebben hem verlaten.'

Bij de bestudering van deze verzen bleek dat er in de verwoording daarvan een mooie concentrische structuur zit, waarbij de armen telkens verband met elkaar hebben. Opmerkelijk is dat het hier gaat om een menoramodel, vanwege de **zeven elementen**.⁷⁵ In een schema ziet het er als volgt uit.

10a	Wij hebben JHWH niet verlaten
10b	Priesters en Leviëten dienen JHWH
11aα	<u>Geregeld brandoffers in rook doen opgaan</u>
11aβ	Wierook, toonbrood en lampen
11aγ	<u>Geregeld doen branden</u>
11aδ	We nemen in acht wat JHWH heeft opgedragen
11b	Jullie hebben hem wel verlaten

Het begint met de uitspraak dat 'wij JHWH *niet* verlaten hebben' (vs. 10a) en eindigt met 'jullie hebben hem *wel* verlaten' (vs. 11b), waardoor de tegenstelling benadrukt wordt. De vss. 10b en 11a worden als het ware ingeklemd door deze uitspraken en vormen een eenheid waarin het gaat om de redenen waarom 'wij JHWH niet verlaten hebben', namelijk doordat de priesters en Leviëten de cultus trouw onderhouden en dat men zich aan JHWH's voorschriften houdt. Opmerkelijk hierbij is dat het aantal woorden van deze verzen (10b en 11a) **34** (2 x **17**) bedraagt en het aantal letters **156** (6 x **26**). Dit wijst erop dat de auteur een extra verdieping aan de inhoud van deze verzen gegeven heeft door de beide godsnaamgetallen in het aantal woorden en zelfs in het aantal letters te verwerken.

De vss. 11aα en 11aγ vallen als delen van het binnenste 'armen'paar op door het gebruik van tijdsaanduidingen: **בַּבֶּקֶר־בַּבֶּקֶר וּבַעֶרֶב־בַּעֶרֶב** in vs. 11aα en **בַּעֶרֶב בַּעֶרֶב** in vs. 11aγ. Letterlijk staat er: 'morgen aan morgen en avond aan avond' en 'avond aan avond'. Bedoeld wordt er waarschijnlijk dat er elke ochtend en avond offers gebracht werden (hif. van **קָטַר**),⁷⁶ en dat er elke avond op de menora licht brandde (**רָעַר**).⁷⁷ Dit doet denken aan het gegeven in eerder behandelde teksten dat dit **הַגִּירוֹת** moet zijn, dus dat het geregeld moet gebeuren.⁷⁸

In het centrum van de structuur (vs. 11aβ) worden de drie elementen genoemd, die van toepassing zijn op de cultushandelingen in het heiligdom. Er is hierbij geen sprake van het reukofferaltaar, maar slechts van de 'geurige wierook', die erop hoort, terwijl de beide andere cultusvoorwerpen, de offertafel en de menora, wèl

75 Zie ook paragraaf 4.4.2 over de opmerkelijke numerieke aspecten in dit menoramodel.

76 Dit verbum wordt zowel gebruikt voor het brandoffer (naast de hif. van **עָלָה**, zie bijv. Ex. 30,9 en 40,29) als voor het reukoffer (zie bijv. Ex. 30,7 en 8 en 40,27). Zie HAL p. 1023.

77 Vgl. 2 Kron. 4,20. Elders wordt meestal gesproken over 'het in orde maken' van de lampen, waarbij de hif. van **עָלָה** (Ex. 25,37, 30,8, 40,4 en 25, Num. 8,2 en 3) wordt gebruikt of **עָרַךְ** (Lev. 24,4).

78 Zie de bespreking van Lev. 24,1-4 in paragraaf 5.2.1. Zie verder hierover Haran (1961) pp. 276-278 en 288-289; en id. (1978) pp. 208-209.

genoemd worden, hier nader bepaald door resp. 'de zuivere' (הַטָּהוֹר)⁷⁹ en 'de gouden' (הַזָּהָב). Dat de bewoordingen in 2 Kron. 13,10-11 enigszins afwijkend zijn en schijnbaar onlogisch, heeft volgens mij alles te maken met de beoogde numerieke structuren in de tekst. Zo is er bijvoorbeeld nog naast de hierboven besproken menorastructuur nog een andere opvallende compositie, namelijk dat de twee middelste woorden van vs. 11 uitgerekend וּמִנֹּרֹת הַזָּהָב 'en de gouden menora' zijn, met 14 woorden ervoor en 14 erna.⁸⁰

De cultushandelingen en de lampen van de menora

Laten we nu kijken wat die cultushandelingen inhouden. In Exodus 25 tot 40 wordt, zoals we al gezien hebben, in verschillende godsspraken de opdracht verwoord voor het maken van het tentheiligdom met zijn cultusvoorwerpen.⁸¹ Op bepaalde plaatsen staat er ook iets vermeld over verschillende cultushandelingen. Verder staat er een aantal bepalingen in de boeken Leviticus en Numeri. Ik wil me hier beperken tot de rituele handelingen die door de hogepriester gedaan moeten worden bij de drie gouden cultusvoorwerpen in het heiligdom.⁸²

Het betreft hier het reukofferaltaar voor het offeren van geurige wierook,⁸³ de menora voor de rituele verzorging van de lampen en ten slotte de offertafel voor het schikken en offeren van de broden. De genoemde cultushandelingen moesten dagelijks⁸⁴ of wekelijks⁸⁵ gebeuren.

Ieder cultusvoorwerp heeft, naast het feit dat ze met elkaar een zekere eenheid vormen, een eigen functie.⁸⁶ Opmerkelijk is dat het reukofferaltaar, evenals de tafel met de toonbroden, een expliciet offer-karakter heeft, terwijl dat niet voor de menora geldt. Opvallend is de uitgebreide aandacht in de Pentateuch voor de precieze beschrijving voor bepalingen van de verschillende brand- reuk- en

79 In Lev. 24,6 wordt de offertafel ook zo nader aangeduid. Vgl. Ex. 31,8, 39,37 en Lev. 24,4, waar dat bij de menora gebeurt.

80 Zie ook de bespreking van nadere structuurtechnische bijzonderheden van 2 Kron. 13,10-11 in paragraaf 4.4.2.

81 Zie paragraaf 2.1.

82 Zie uitgebreid hierover Haran (1961) pp. 272-302 en id. (1978) pp. 205-229. Hij legt sterk de nadruk op de eenheid van de rituelen, waarbij de bevrediging van de behoeften van de godheid centraal staat.

83 Zie voor het reukofferaltaar: Ex. 30,1-10 en 34-38 en 40,26-27, en voor de offertafel: Ex. 25,23-30, 40,22-23 en Lev. 24,5-9.

84 De handelingen m.b.t. de wierook en de lampen. Zie Ex. 27,21, 30,7-8 en Lev. 24,3-4.

85 Het schikken en offeren van het toonbrood (op de sabbat). Zie Lev. 24,5-9.

86 Vgl. de kritiek van Meyers op Haran die sterk de nadruk legt op de eenheid van de rituelen. Zie Meyers (1976) p. 166. Volgens Haran zouden de rituelen in het binnenheiligdom sterk met elkaar samenhangen en los van elkaar geen nut hebben. Ook is hij van mening dat de rituelen verschillende menselijke zintuigen vertegenwoordigen (o.a. de wierook: reuk, de lampen: zicht en de broden: voedsel) en dat de rituele voorwerpen fungeren als inventaris voor de goddelijke woning. Zie Haran (1961) pp. 286-289 en (1978) pp. 216-219. Vgl. ook de conclusie van Meyers dat de menora niet gelijk gesteld kan worden met de andere voorwerpen van de tabernakel, en dat de menora eerder fungeert als een motief (met een symbolische vorm) dan als een *apparatus*. Zie Meyers (1976) pp. 166-168.

spijsoffers, terwijl de beschrijvingen voor bepalingen voor de rituele verzorging van de lampen minimaal zijn en daarbij uiterst vaag. Ook het gebruik van de toebehoren van de menorah, de snuiters en de vuurbakjes, wordt nergens beschreven. Ongeveer het enige wat hierover gezegd wordt is dat dit gerei, evenals de menorah, van zuiver goud moest zijn (Ex. 25,38). Hierbij zou het een rol gespeeld kunnen hebben dat de verzorging van de lampen zo'n vanzelfsprekende zaak was, dat dit geen nadere uitleg nodig had.

Wat er precies met de lampen moest gebeuren is dus niet helemaal duidelijk. Er wordt meestal gesproken over het 'aanbrengen' (hif. van עלה) van de lampen,⁸⁷ soms over het 'in orde maken' (ערה) van de lampen⁸⁸ en één keer over het 'goed maken' (hif. van יטב) van de lampen.⁸⁹ Wat de precieze betekenissen van de hier gebruikte verba zijn, is niet met zekerheid te zeggen.⁹⁰ In de rabbijnse literatuur is hier veel over gespeculeerd.⁹¹ Over het aansteken van de lampen meende men o.a. dat er een speciale lamp op de menorah was, de 'Westelijke Lamp', die altijd⁹² brandde en die gebruikt werd om 's avonds de andere zes, die met hun pitten naar deze middelste lamp gericht waren, aan te steken.⁹³ 's Morgens zouden de lampen door de dienstdoende priester schoon gemaakt worden en bijgevuld.⁹⁴

Ten slotte is het opmerkelijk dat bij de verwoording van cultushandelingen in het heiligdom de lampen genoemd worden, voorwerpen die telkens worden hergebruikt, naast dat van de geurige wierook en de toonbroden, stoffen waarvan na gebruik niets overblijft.⁹⁵ Men zou verwachten dat in verband met de menorah ook een stof genoemd zou worden, waarvan na gebruik niets overblijft, namelijk de olie.⁹⁶ Dat dit niet het geval is, komt volgens mij omdat de beide andere cultushandelingen offerhandelingen zijn,⁹⁷ en de handelingen met betrekking tot de menorah niet. Ook

87 Zie Ex. 25,37, 30,8, 40,4 en 25, Num. 8,2 en 3.

88 Zie Lev. 24,4. Vgl. ook Ex. 39,37.

89 Ex. 30,7.

90 Zie ook de bespreking van Lev. 24,1-4 in paragraaf 5.2.1.

91 Zie SNum. 8,3 waar een overlevering vermeld wordt (in de Misjna (*Tamid* III,9) waar gesproken wordt over de handelingen die 's morgens in de tempel moesten gebeuren) dat er een steen vóór de menorah was, die drie treden had en waarop de priester stond wanneer hij de lampen schoonmaakte. Op de tweede trede zou het benodigde gereedschap staan. Ook in *Tamid* IV,1 wordt hierover gesproken.

92 Deze lamp bevatte volgens de traditie niet meer olie dan de andere lampen, maar brandde als een wonder door tot de volgende avond. Dit 'wonder' hield echter op na de dood van Simeon de Rechtvaardige (Babylonische Talmud, *Menachot* 86a en *Yoma* 33a). Zie hiervoor ook Eisenstein (1904) p. 949.

93 Dit zou of de meest westelijke lamp zijn van de zeven lampen op rij (het dichtst bij JHWH in het allerheiligste) (zie Kuhn (1959) p. 161 nt. 13), of de middelste, die volgens Rashi westelijk werd genoemd omdat dit de lamp was die direct ten westen stond naast de drie oostelijke armen. Zie Eisenstein (1904) p. 494. Vgl. Josephus, die vermeldt dat er overdag 3 lampen brandden. Zie *Ant. Jud.* III,8,3 (vgl. ook *Ant. Jud.* VIII,3,7 en *Contra Apionem* I,22). Dit kon de praktijk zijn in de tweede tempel. Zie ook Kennedy (1902) p. 664 en Haran (1978) p. 207, nt. 2.

94 De twee oostelijke lampen werden volgens de rabbijnse traditie pas na de morgendienst schoongemaakt en bijgevuld.

95 Zie Ex. 25,23-30, 31-40, 30,1-10 en 40,22-27.

96 Vgl. Num. 4,16.

97 Het reukoffer (Ex. 30,1-10) en het meeloffer (Lev. 24,5-9, vgl. Lev. 1-7).

al wordt er iets verbrand (de olie), het is nog geen offer, want de olie is bedoeld voor de verlichting. Deze verlichting is blijvend, in de vorm van lampen (נֵר תְּמִיד) die op de menorah geplaatst moeten worden, waardoor deze als 'de plaats van het licht' (הַמְּאֹר) aangeduid kan worden. Wat de betekenis is van het branden van de lampen op de menorah, de symboliek van het licht, zal ik in de hiervolgende paragraaf uiteenzetten.

5.3 DE BETEKENIS VAN LICHT EN VUUR

Dat het voor de functie van de menorah niet alleen blijft bij een praktische functie, het verlichten van het (donkere) heiligdom, bleek al uit het feit dat er sprake was van een rituele verzorging van haar lampen. Maar naast deze cultische functie heeft de menorah ook een symbolische functie, en die is gelegen in het gegeven dat de menorah heilig is en 'de plaats van het licht' הַמְּאֹר genoemd wordt.

In het Oude Testament is het begrip 'licht' אֹר⁹⁸ van groot belang. Vaak is licht het symbool voor het door God geschonken heil, waarbij als beeld van het licht meestal een lamp (נֵר) gebruikt wordt.⁹⁹ Ook wordt licht, evenals leven, beschouwd als een beeld van God, dat vooral in de Psalmen tot uitdrukking komt.¹⁰⁰ Bij het begrip 'licht' אֹר hoort het begrip 'vuur' אֵש. Dit is goed voor te stellen omdat vroeger de enige lichtbron vuur was. In de hiervolgende paragrafen zal ik nader op deze beide begrippen ingaan.

5.3.1 De kosmische symboliek van het licht

In de zeven-dagen-scheppingsvoorstelling (Gen. 1,1 - 2,3) zijn de eerste woorden van God: יְהִי אֹר ('er zij licht' Gen. 1,3), en er was licht. Door Gods woord wordt als eerste het licht geschapen. Dit licht is het licht dat de dag onderscheidt van de nacht, die donker is. In Gen. 1,14-19 wordt verhaald dat op de vierde dag de zon, maan en sterren worden geschapen, die als lichten, in de zin van 'verlichting' (מְאֹרֹת) aan de hemel staan en de jaargetijden en feestdagen bepalen.¹⁰¹ Deze perikope is de middelste in de zeven perikopen die de zeven-dagen-schepping beschrijven en afgebakend worden door -P-. Zeer opmerkelijk is dat in de Codex L deze perikope door extra witregels een nadrukkelijke markering heeft, waardoor haar centrumpositie wordt versterkt. Wanneer wij nu denken aan de voorstelling van de menorah, waarbij de concentratie van de zeven lampen op de centrale standaard het midden benadrukt, ligt het voor de hand dat men de lampen van de menorah een 'kosmisch-astrale' betekenis heeft kunnen toekennen.¹⁰²

98 Het verbum אֹר komt in de qal. ('licht worden/zijn') en de nif. ('verlicht worden') niet zo vaak voor als in de hif. (45x) ('verlichten', 'licht verspreiden'). Het substantivum אֹר komt ca. 150 keer voor en betekent 'lichtheid', 'schijnsel', 'daglicht'. Zie HAL pp. 23-24 en Aalen (1973) p. 161.

99 Zie bijvoorbeeld Job 29,3. Zie verder Aalen (1973) pp. 174-178 en Kellermann (1986) pp. 623-626.

100 Zie hierover o.a. Keel (1980) pp. 166-168.

101 Zie voor nadere details, met name over de onafhankelijkheid van het daglicht ten opzichte van het zonlicht, S. Aalen (1973) pp. 163-172.

102 Zie de bespreking van Ex. 25,32-33 en 25,37 in paragraaf 2.1.1, Zach. 4,10b in paragraaf 3.2.1 en verder paragraaf 4.1.

In het vorige hoofdstuk is het verband tussen de menora en de mythische 'Heilige Boom' al ter sprake geweest.¹⁰³ Uit Oud Oosterse bronnen is bekend dat lichtmotieven in combinatie met de heilige boom vaak voorkomen.¹⁰⁴ De kosmische boom kon gezien worden als een 'Wereldboom', waarvan de takken zo hoog reikten, dat de vruchten ervan de hemellichamen typeerden.¹⁰⁵ De Levensboom met lichten zou zijn oorsprong gevonden kunnen hebben in de visie dat licht en leven sinds de vroegste tijden beschouwd werden als onderling uitwisselbaar.¹⁰⁶ Meyers concludeert dan ook in haar studie dat de bijbelse combinatie van de boomvorm plus de lichten (de tabernakel-menora) gezien moet worden tegen de achtergrond van de voortdurende associatie van plantaardig leven en het licht van de hemellichamen.¹⁰⁷ Verder meent zij dat lichten, niet minder dan de boomvorm van hun drager, zowat direct de godheid zelf symboliseren.¹⁰⁸

Naar mijn mening moeten de hemellichamen vooral gezien worden vanuit het perspectief van Dt. 4,15-19, waar gewaarschuwd wordt dat men zich niet mag laten verleiden tot beelden- of sterrendienst. Het gadeslaan van de zon, maan en sterren kan leiden tot verwondering en aanbidding van JHWH, die deze geschapen heeft.¹⁰⁹ Maar in een context, waarin een astrale cultus wordt beoefend, is er voor een Israëliet een sterke verleiding aanwezig om de hemellichamen als verschijningsvormen van één of andere godheid, of van JHWH, op te vatten en deze cultisch te gaan vereren.¹¹⁰ Het gaat er dus om dat de hemellichamen niet als verschijningsvormen van JHWH beschouwd mogen worden.¹¹¹

In de Hellenistische tijd werden de lampen van de menora ook algemeen getypeerd als representanten van de hemellichamen. Met name Philo en Josephus hebben hierover geschreven.¹¹²

Philo heeft het over de menora, die als model wordt voorgesteld van het planetenstelsel en zo de hemel (Kosmos) symboliseert. De lichten op de armen stellen volgens hem de kleinere hemellichamen voor, die om het centrale licht, de zon, zijn gegroepeerd.¹¹³ Ook Josephus zegt dat de zeven lampen van de menora de

103 Zie paragraaf 4.3.2.

104 Zie Meyers (1976) p. 106 en 117. Yarden merkt op dat ook een kerstboom versierd met kaarsen overeenkomsten vertoont met de Levensboom en de menora. Zie Yarden (1972) p. 42.

105 Zie Nowack (1902) p. 533.

106 Zie Goodenough (1950/51) p. 52.

107 Zie Meyers (1976) p. 121.

108 Zie Meyers (1976) pp. 174-181.

109 Zie Ps. 8 en vgl. Ps. 19.

110 Zie C.J. Labuschagne (1987) A p. 264

111 Zie C.J. Labuschagne (1987) A p. 266. Zie verder paragraaf 5.3.5.

112 Goodenough heeft vrij uitgebreid de menora-licht-interpretaties van Philo en Josephus uiteengezet. Zie Goodenough (1950/51) pp. 467-476 en id. (1953) pp. 82-88. Zie ook Zwartz (1935) pp. 15-18 hierover.

113 Zie *Vita Mosis* II,102 en 105 en *Quaestiones et solutiones in Exodum* II,71-81. Een meer filosofische beschouwing over de menora treffen we aan in *Quis rerum divinarum heres* (218-220). Zie Goodenough (1953) pp. 85-86.

zeven planeten representeren.¹¹⁴ Dat er in het Oude Testament geen maten van de menora vermeld staan¹¹⁵ komt volgens een dergelijke kosmische interpretatie door de opvatting dat ook de hemel onmeetbaar is.¹¹⁶

In de Talmud is geen passage te vinden over de symboliek van de menora, laat staan een kosmische interpretatie. Dat er ook nog eens uitdrukkelijk een verbod in staat op het namaken van een menora met zeven 'armen',¹¹⁷ komt waarschijnlijk omdat de rabbijnen niets van de astrale mystiek moesten hebben.¹¹⁸

In de Zohar, de belangrijkste tekst van de Spaans-Joodse mystiek (Kabbala) uit de 13de eeuw, staat er minder over de menora dan men zou verwachten.¹¹⁹ In dit geschrift staat de menora gelijk aan het licht van God (de *En-Sof*, de 'Oneindigheid', een kosmische kracht) dat als een zon alles verlicht.¹²⁰ In kabbalistische termen was dit de *Sefira Tiferet*, de middelste in de voorstelling van de 10 *Sefirot*.¹²¹ Ook wordt de menora als de 'Tora van de waarheid' beschouwd.¹²²

De betekenis van de menora omvat meer dan alleen de 'astrale' lichtsymboliek. Licht wordt in het Oude Testament namelijk ook ervaren als de tegenwoordigheid van God. De symboliek van vuur, dat ook als licht wordt beschouwd, is daarom minstens zo belangrijk voor de volledige betekenis van de menora.

5.3.2 Licht- en vuurverschijningen en JHWH's tegenwoordigheid

In het Oude Testament is er regelmatig sprake van licht- en vuurverschijningen, die Gods tegenwoordigheid zichtbaar maken. In theofanievoorstellingen komt vaak het verbum בער 'branden' voor, waarmee de toorn en straf van God verbeeld wordt.¹²³

Ik wil nu niet verder ingaan op het negatieve aspect van de vuurverschijningen, maar op de positieve kant ervan.

114 Zie *Bell. Jud.* V,5,5 en *Ant. Jud.* III,6,7 en III,7,7.

115 Dit in tegenstelling met de andere heilige voorwerpen van het tentheiligdom. Vgl. Ex. 25,10 (verbondskist), 17 (verzoendeksel), 23 (offertafel) en 30,2 (reukofferaltaar).

116 Zie Goodenough (1950/51) p. 474. Dat er wel een gewicht van de menora aangegeven wordt (één talent Ex. 25,39) doet blijikbaar niet ter zake.

117 *Menachot* 28b. Een menora met vijf, zes of acht 'armen' was wel geoorloofd. Zie ook *Aboda Zara* 43a en *Rosh Hashona* 24a,b. In paragraaf 6.2 kom ik nader op dit verbod terug.

118 Zie hierover Goodenough (1950/51) pp. 476-477 en 482-484 en id. (1953) pp. 88 en 92.

119 Zie Goodenough (1950/51) pp. 484-490 en id. (1953) pp. 92-94.

120 Zoals de bruidegom van Psalm 19. Zie Goodenough (1953) pp. 92-93 en Yarden (1972) p. 57.

121 Zie Haran (1971) pp. 1367-1368. De zeven 'lagere' *Sefirot* werden ook in verband gebracht met de zeven lichten van de menora (en de dagen van de week). Zie verder voor een inleiding en voorstelling van de tien *Sefirot* *Der Sohar, das heilige Buch der Kabbala*. Nach dem Urtext ausgewählt, übertragen und herausgegeben von Ernst Müller, Köln 1984 (2. Aufl.) pp. 19-23.

122 Zie Goodenough (1953) pp. 93-94 en Yarden (1972) pp. 57-58, waar ingegaan wordt op een passage uit de *Zohar*, die een opmerkelijke overeenkomst vertoont met de 'Grotscène' van Plato.

123 Zie Ringgren (1973) pp. 727-731.

In het Oude Testament komen er regelmatig voorstellingen voor van Godservaringen, waarbij sprake is van vuur of licht. Door de hele beschrijving van de uittochtgeschiedenis van Oud-Israël met zijn God loopt een rode draad van licht- en vuurverschijningen. Ik noem de belangrijkste momenten.

Bij de landsbelofte van God aan Abra(ha)m (Gen. 15) is er sprake van een 'teken' van God in de vorm een nachtelijk visioen van een rokende oven met een **vurige** fakkel (vs.17).¹²⁴

Bij de roeping van Mozes (Ex. 3) is er sprake van een **brandende** braambos (vss. 2-4).¹²⁵ Tijdens de dikke duisternis van de negende plaag in Egypte (Ex. 10,21-29) was er bij de Israëlieten **licht** (vs. 23). Tijdens de uittocht uit Egypte werd het volk geleid door JHWH, overdag in de vorm van een wolkzuil en 's nachts in de vorm van een **vuurzuil** (Ex. 13,21-22).¹²⁶ In de beschrijving van de Sinaï-theofanie wordt JHWH voorgesteld als 'in **vuur** neergedaald' op de Sinaï die in rook was gehuld (Ex. 19,18.)¹²⁷ Vanaf de oprichting van het tentheiligdom werden de Israëlieten vergezeld door de leidende JHWH, waarbij de wolk en het **vuur** verbonden werden aan het heiligdom (Ex. 40,34-38). Ook in Num. 9,15-23 is weer sprake van de wolk, die het heiligdom bedekte, en van een soort **vuurgloed** , die er 's nachts over was.¹²⁸

De communicatie van JHWH met zijn volk vond dus plaats door middel van een wolk, gecombineerd met een (nachtelijk) schijnsel (vuur), waarmee JHWH de Israëlieten de weg wees door de woestijn,¹²⁹ en waaruit hij sprak met Mozes als tussenpersoon.¹³⁰ Met de beeldspraak van wolken, vuur en licht wordt de aanwezigheid van JHWH voorgesteld. Ook de verschijning van de *kebôd* JHWH wordt voorgesteld als een verterend **vuur** op de top van de berg, dat door een wolk omgeven is.¹³¹ Alleen Mozes kon die wolk binnentreden om met JHWH te praten.¹³² De *kebôd* JHWH, meestal vertaald met 'de heerlijkheid des Heren',¹³³ speelt een

124 לפיד אש.

125 הַסִּפְּהָ בַּעֵר בְּאֵשׁ. In paragraaf 5.3.4 kom ik hier nog op terug. Vgl. 1 Sam. 3 waar bij de roeping van Samuel sprake is van de 'lamp Gods' (vs. 3).

126 עָמוּד אֵשׁ. Vgl. ook Ex. 14,19-20 en 24, waar de achtervolgende Egyptenaren *misleid* worden. Zie ook Num. 14,14, Dt. 1,33 en Neh. 9,12 en 19.

127 Zie ook Ex. 20,18. Vgl. Dt. 4,12; 15; 24 etc. en 5,4; 22; 23.

128 מִן־אֵד־אֵשׁ. Zie nader over Ex. 40,34-38 en Num. 9,15-23 T. Labuschagne (1989) pp. 7-9 en 13-16.

129 Zie Ex. 13,21-22, 40,36-38 en Num. 9,15-23.

130 Zie Ex. 19,9, 24,12-18, 33,9-11, Lev. 1,1, en Num. 7,89 (NB: voorafgaand aan de laatste menora-pericoop Num. 8,1-4). Ook de roeping van Mozes (Ex. 3,2-6) vond plaats vanuit het vuur (de brandende braambos).

131 Zoals beschreven in Ex. 24,17. De wolk zou hierbij als een omhulsel kunnen dienen, dat de levensgevaarlijke aanblik van JHWH afschermt. Zie Weinfeld (1984) p. 32. Vgl. Struppe (1988) p. 231. In Ex. 16,10 is er voor het eerst sprake van de *kebôd* JHWH, die in een wolk verschijnt. Vgl. echter ook Ex. 19 en 20, waar sprake is van een donkere wolk, donder, bliksem, rook en vuur. Vgl. ook de *kâbôd*-beschrijvingen in Ezechiël (1,4;28; 8,2)

132 Zie Ex. 24,18 en 33,7-11. Het was echter niet mogelijk om het heiligdom te betreden als de wolk er op rustte en de *kâbôd* er in was, zie Ex. 40,34-35 (vgl. 1 Kon. 8,10-11). Zie overigens ook Ex. 34,27-35, waar sprake is van het 'stralende' gezicht van Mozes.

133 Zie SV, NBG en KBS. כְּבוֹד komt van het verbum כָּבַד, dat 'zwaar' of 'gewichtig zijn' betekent. Het gaat in onze context om een 'zwaargewicht' in geestelijke zin; een gerespecteerd en geëerd iemand. De GNB vertaalt 'in al zijn majesteit'. Zie verder over *kâbôd*: Weinfeld (1984) pp. 23-40 en Struppe (1988).

belangrijke rol bij de wolk- vuur- en lichtbeelden. Een belangrijk moment is de voltooiing van het heiligdom, beschreven in Ex. 40,34-38, waarbij de de *kâbôd* daarin zijn intrek neemt. Daarmee wordt bedoeld dat JHWH vanaf dan in zijn woning woont. De *kebôd* JHWH wordt dus beschouwd als de tegenwoordigheid van JHWH.¹³⁴

5.3.3 De menora als JHWH's tegenwoordigheid

De tekenen van JHWH's tegenwoordigheid worden in het Oude Testament onder andere voorgesteld met beelden van een wolk en vuur. Naar mijn mening kan met betrekking tot de tegenwoordigheid van JHWH in het heiligdom de voorstelling van de wolk verbonden worden met de rook van het reukofferaltaar en die van het vuur met de lichtgevende lampen van de menora.¹³⁵ In de voorstelling van Num. 9,15-16, waar sprake is van een wolk die het heiligdom bedekte en waar 's nachts een soort vuurgloed was, kan men het beeld voor ogen halen dat het heiligdom omgeven is met een wolk rook die ontstaan is door het offeren op de altaren, en dat 's nachts deze rookwolk van onderaf verlicht wordt door het licht van de brandende lampen van de menora. Met andere woorden: door het onderhouden van de dienst aan JHWH (o.a. het brengen van rookoffers en het laten branden van de lampen van de menora) ontstaat er een situatie, die genterpreteerd wordt als het ook werkelijk aanwezig zijn van JHWH door middel van de gebruikte beeldspraak.

De menora kan dan symbolisch uitgelegd worden als een onderdeel van de *kâbôd* manifestatie, waarmee dit voorwerp gaat gelden als teken van de tegenwoordigheid van JHWH. Als er in de teksten vermeld staat dat de menora 'de plaats van het licht' (הַמְּאֹרָה) is,¹³⁶ betekent dit dus meer dan alleen een bron van functionele verlichting voor het heiligdom; de menora is vooral een plaats waar JHWH is.¹³⁷

De gedachte dat JHWH's tegenwoordigheid door de menora gesymboliseerd wordt komt ook nog eens tot uitdrukking door de getalwaarde van het woord מְנוּרָה, die 301 bedraagt. Dit getal is het **zevenvoud** van 43, de som van de beide Godsnaamgetallen. Blijkbaar is ook de benaming voor het voorwerp dat het licht van JHWH in het heiligdom mag vertegenwoordigen met zorg gekozen. Een 'gewone' *ner* (נֵר) in het heiligdom was blijkbaar niet voldoende om de tegenwoordigheid te symboliseren, vandaar dat men voor dit doel de term מְנוּרָה geïntroduceerd heeft.

134 Zie ook Struppe (1988) p. 232.

135 Vgl. Ex. 30,7-8, waar sprake is van voorschriften met betrekking tot cultische handelingen voor zowel het reukofferaltaar als de menora.

136 Zie paragraaf 5.2.

137 Vgl. Meyers (1976) pp. 177-181, waar het gaat om de goddelijke symboolwaarde van de combinatie van het boom- en lichtmotief. Vgl. ook Haase (1922) p. 13, waar hij het goud van de menora als belangrijk symbool van God verklaart en p. 23 en 26, waar hij meent dat de brandende menora JHWH als de scheppende God (*Shaddai*) symboliseert. In het latere jodendom wordt de menora vaak beschouwd als symbool van God. Zie hiervoor het artikel van Morton Smith 'The Image of God' (1957/58). Zie verder paragraaf 6.2.

Aan het eind van de Pentateuch wordt er in de zegen van Mozes (Dt. 33,2) gezegd dat JHWH als 'in lichtglans verschenen'¹³⁸ was en dat er aan zijn rechterzijde een אֱשֶׁתֶּת was. Over de vertaling en betekenis van אֱשֶׁתֶּת lopen de meningen zeer uiteen.¹³⁹ Volgens mij heeft deze אֱשֶׁתֶּת van alles met de menora te maken en is het een voorstelling van het hemelse beeld van het heiligdom. Deze hemelse voorstelling van JHWH wordt naar mijn mening verbonden aan het heiligdom door de אֱשֶׁתֶּת aan zijn rechterhand. Wanneer we ons God JHWH namelijk voorstellen in het heiligdom (in het binnenste heiligdom boven de verbondskist) dan bevindt de menora zich aan de zuidelijke kant van het heiligdom:¹⁴⁰ aan zijn rechterhand. De menora past dan uitstekend in het beeld van de אֱשֶׁתֶּת, dat ook aan zijn rechterhand voorgesteld wordt. Volgens mij kan אֱשֶׁתֶּת dan letterlijk vertaald worden met het 'geordende vuur', omdat dat ook precies weergeeft wat de menora is: het vuur, dat geordend is in de lampen.¹⁴¹ Het vuur dat de tegenwoordigheid van JHWH symboliseert,¹⁴² wordt in het heiligdom dus in de vorm van de menora weergegeven. Daarmee is de menora de aardse representatie van de aanwezigheid van JHWH.¹⁴³

5.3.4 De menora en de brandende braambos

In Ex. 3 wordt de eerste ontmoeting van Mozes met JHWH beschreven, waarbij JHWH zich aan Mozes openbaart in een brandende struik (סִבְיָה).¹⁴⁴ Het verhaal begint dat Mozes zijn kudde aan het hoeden was aan de overkant van de woestijn bij de berg Gods, Horeb.

138 hif. vorm van יֵפֶע. Gebruikt voor God in een theofanie. Zie HAL p. 405.

139 De vertaling van de hapaxlegomenon אֱשֶׁתֶּת is zeer verschillend. SV heeft 'een vurige wet', NBG 'een brandend vuur', KBS 'machtigen' (C.J. Labuschagne geeft in de KBS/Tabor-uitgave *De belichting van het bijbelboek Deuteronomium* (1993) 'strijders' (p. 174) en de GNB 'lichtflitsen'. Letterlijk betekent het 'vuur van de ordening' (אֵשׁ betekent 'vuur' en אֱשֶׁתֶּת 'ordering' en 'wet').

140 Zie Ex. 26,35 en 40,24. Zie ook de bespreking daarvan in paragraaf 2.1.3. Zie verder ook de afbeelding van de voorstelling van het tentheiligdom in paragraaf 2.1. Vgl. Num. 7,89. Opmerkelijk is dat de laatste menora-perikoop (Num. 8,1-4) hier direct op volgt.

141 Zie ook Ex. 39,37, waar sprake is van de de menora en haar lampen, de lampen van 'de juiste opstelling' (paragraaf 2.1.2). Dat in die tekst het woord הַמְעַרְבָה gebruikt wordt, kan volgens mij verband houden met de 'ordering' van het vuur. Dat er niet hetzelfde Hebreeuwse woord gebruikt is, kan te maken hebben met de mogelijkheid om een bepaalde getalwaarde van dat woord tot uitdrukking te brengen. Zeer opmerkelijk is dat de getalwaarde van het woord הַמְעַרְבָה 340 (10 x 34) is, en de plaatswaarde bovendien 70 (10 x 7)!

142 De getalwaarde van אֵשׁ is, evenals die van מְנוֹרָה, 301 (het zevenvoud van 43).

143 Hieruit kan men niet concluderen dat de menora voorgesteld wordt als een 'beeld' van JHWH. Tegen het maken van beelden van JHWH wordt in Dt. 4,15-19 uitdrukkelijk gewaarschuwd, evenals tegen de verleiding de hemellichamen als verschijningsvorm van JHWH te beschouwen. Zie C.J. Labuschagne (1987) A pp. 260-266.

144 Wat voor struik hier bedoeld wordt is niet duidelijk. In het Nederlands wordt 'braamstruik' gebruikt (NBG en GNB). SV heeft 'braambos' en KBS 'doornstruik'. Het Duits gebruikt 'Brombeerstrauch' of 'Dornbush', het Engels vaak 'bush'. Daniël Völter meent dat סִבְיָה verband houdt met צִי, dat 'doorn' betekent. Tevens maakt hij een vergelijking met de Egyptische god (Har-)Sopd (de heer van de woestijn ten oosten van Egypte, die gedetermineerd wordt door een doorn (M44)) en meent dat het vuur in de doornstruik de zonnescijf is van die godheid. Volgens hem representeert JHWH met dat beeld de opgaande zon. Zie Völter (1917) pp. 126-128. Het woord סִבְיָה komt overigens verder nog voor in Dt. 33,16 in de aanduiding voor JHWH als 'hij die in de struik woont'.

2. Daar verscheen hem de Engel van JHWH als een vuurvlam midden uit een struik. Mozes zag dat de struik in brand stond, maar niet door het vuur werd verteerd.
3. Mozes dacht: 'Wat vreemd, waarom verbrandt die struik niet? Ik zal eens gaan kijken.'
4. Toen JHWH zag dat Mozes kwam kijken, riep hij vanuit de struik: 'Mozes, Mozes!' En Mozes antwoordde: 'Hier ben ik.'
5. Toen zei hij: 'Kom niet dichterbij! Trek je sandalen uit, want je staat op heilige grond.'
6. Verder zei hij: 'Ik ben de God van je vader, de God van Abraham, Isaak en Jakob.' Toen verborg Mozes zijn gezicht, want hij vreesde God te aanschouwen.¹⁴⁵

In het vervolg wordt Mozes door JHWH opgeroepen om de Israëlieten te bevrijden uit de macht van de Egyptenaren en hen te leiden naar het beloofde land. In vs. 12 doet JHWH hem de toezegging dat hij bij hem zal zijn (כִּי־אֶהְיֶה עִמָּךְ). In het verloop van het verhaal (beschrijving van de uittocht) is er dan ook telkens sprake van de aanwezigheid van JHWH door een wolk- en vuurverschijnsel.¹⁴⁶ Ook wordt er in vs. 12 gezegd dat JHWH's aanwezigheid (zijn naam JHWH) het teken zal zijn dat hij Mozes gezonden heeft en dat wanneer Mozes het volk uit Egypte heeft geleid, zij JHWH zullen dienen op de berg.

Er is een aantal wetenschappers, die terecht al op het verband tussen de menora en de brandende struik gewezen hebben.¹⁴⁷ Volgens Yarden is de menora geleidelijk ontstaan door een stilering van de 'Heilige Boom' van Israël, waarschijnlijk een amandelboom met kenmerken van een brandende struik.¹⁴⁸ Meyers meent dat de passage van de brandende struik, evenals de menora, deel is van een groep kosmische beelden die een boom met een lumineus fenomeen combineren.¹⁴⁹ De meest overtuigende visie komt volgens mij van Wyatt. Hij stelt dat de brandende braambos en de menora allebei dezelfde twee beelden combineren; de boom des levens en het schijnen van licht. De aard van het branden van de braambos (branden, maar niet verteren) suggereert namelijk een fakkel of een 'candelabrum'.¹⁵⁰ Hij gaat verder met name in op de tempelmenora, de goddelijke verschijning, zoals die is uitgewerkt in de beschrijving van Zacharja's visioen. Door de ononderbroken voorziening van brandolie wordt het, volgens hem, net als alle andere heilige vuren een eeuwig vuur. Hiermee representeert de tempelmenora een eeuwige theofanie, en hij is er van overtuigd dat dit ook de betekenis is van de brandende braambos.¹⁵¹

145 De vertaling is een combinatie van NBG en GNB. Op de tekst zelf ga ik niet verder in.

146 Zie paragraaf 5.3.2.

147 Zie Haase (1922) p. 26; Goodenough (1950/51) p. 452 (hij noemt de suggestie van W.M. Goidel, een student van hem, die de menora zag als een variant van de brandende struik); Yarden (1972) pp. 45-46; Meyers (1976) pp. 144-146, 152 en 177 en tenslotte Wyatt (1986) pp. 363-364.

148 Zie Yarden (1972) p. 46.

149 Zie Meyers (1976) p. 177.

150 Zie Wyatt (1986) p. 363.

151 Zie Wyatt (1986) pp. 363-364.

Naar mijn mening functioneert de brandende braambos als een voorafschaduwning van de menora. Het vuur van de braambos is de plaats waarin JHWH voor het eerst aan Mozes verschijnt. In het vervolg van het verhaal blijft hij dat doen: gestalteloos in het vuur op de berg, maar ook in andere vuur- licht- en wolkverschijningen. De cultische 'ordering' van het vuur zal uiteindelijk zijn bestemming vinden in het heiligdom, in de menora, die de plaats van het licht genoemd wordt, en die de aanwezigheid van JHWH symboliseert. In de beschrijving van de brandende braambos wordt al op de toestand in het heiligdom gepreludeerd. In vs. 5 staat namelijk dat Mozes z'n sandalen uit moest trekken omdat hij op heilige grond staat.

5.4 DE BETEKENIS VAN DE MENORA IN EEN NIET-CULTISCHE CONTEXT

Er is in het Oude Testament één plaats waarin het woord מְנוֹרָה voorkomt in een andere context dan die van het heiligdom. We zullen zien dat de betekenis van de cultische menora - de aanwezigheid van JHWH symboliseren - ook geldt voor de niet-cultische menora.

2 Kon. 4,10: De menora in het huis van de Sunammitische

In 2 Kon. 4,10 wordt het woord מְנוֹרָה gebruikt in een verhaal over de profeet Elisa, waarvan ik een paar verzen in vertaling (NBG) geef om de context duidelijk te maken.

8. Op een zekere dag begaf Elisa zich naar Sunem. Daar woonde een welgestelde vrouw, die bij hem aandrong, dat hij zou blijven eten. En zo vaak hij op zijn doorreis daar kwam, ging hij erheen om te eten.
9. En zij zeide tot haar man: Zie toch, ik weet, dat het een heilige man Gods is, die altijd bij ons aankomt.
10. Laat ons dan nu een kleine gemetselde bovenkamer maken, en daar voor hem een bed, een tafel, een stoel en een **menora** plaatsen, opdat hij, wanneer hij bij ons komt, daar zijn intrek kan nemen.
11. Op zekere dag kwam hij daar; hij nam zijn intrek in de bovenkamer en legde zich daar te ruste.

De meeste commentaren, zo niet alle, zijn van mening dat deze menora niets te maken heeft met de menora in het heiligdom, en dat het hier een gewoon aardenwerken lampje betreft, dat uitsluitend moest dienen voor de verlichting in het logeervertrek.¹⁵² Ik denk dat de aanduiding 'menora' in deze context bewust gebruikt is voor een bepaald doel. Elisa is, zoals verwoord door de Sunammitische, een *heilige man Gods*¹⁵³ en blijkbaar daarom een menora waardig.¹⁵⁴ Aangezien deze vrouw welgesteld was, was zij in de gelegenheid om deze waarschijnlijk bijzondere en kostbare lamp te laten maken. Het gaat om een menora, een lampenstandaard met zeven lampen, die, zoals we in de vorige paragraaf

152 Vgl. ook Meyers (1984) p. 982.

153 Zie ook de beschreven wonderen in dit hoofdstuk: over de olie van een weduwe (vss. 1-7), over de zoon van de Sunammitische (vss. 8-37), over voedsel tijdens een hongersnood (vss. 38-41) en over een wonderbare spijziging (vss. 42-44).

154 Vgl. Openb. 1,12vv. waar Jezus tussen **zeven menôrôt** voorgesteld wordt. Zie de bespreking van die voorstelling in paragraaf 6.1.2.

geconstateerd hebben, de tegenwoordigheid van God symboliseert. Dat het vers waarin de menorah vermeld wordt **17** woorden bevat kan natuurlijk op toeval berusten, maar het is heel goed mogelijk dat dit aantal bewust gekozen is, om ook in een niet-cultische context de godsnaam te betrekken bij het voorwerp dat Gods aanwezigheid symboliseert.